

BADIIY MATNDA FRAZELOGIYA

JDPI 206-guruh talabasi Saydivaliyeva Dinora

Tilshunoslikning bo'limlaridan biri bu frazeologiya bo'limidir. Bu bo'lim tilning lug'at tarkibidagi frazemalar haqida ma'lumot beradi. Frazema ko'chma ma'noli turg'un birikmadir. "Frazeologiya til hodisasi sifatida lison va nutqqa daxldordir. Birdan ortiq mustaqil leksema ko'rinishining birikuvidan tashkil topgan, obrazli, ma'noviy tabiatga ega bo'lgan lisoniy birlik frazeologizm deyiladi: tepa sochi tikka bo'ldi, sirkasi suv ko'tarmaydi va hokazo".¹

Frazeologiya nazariyasiga dastlab fransuz tilshunosi Sh. Balli asos soldi. Frazeologiyalarning grammatik, semantik, funksional—uslubiy jihatlarini rus tilshunoslarining tadqiqotlarida ham ko'rish mumkin. Jumladan, V. Vinogradov iboralarni leksik qatlam sifatida ma'no guruhlariga ko'ra tasniflaydi. V. Jukov esa frazeologizmlarning kategorial ma'nolarini aniqlagan.

O'zbek tilshunosligida frazeologizmlar Sh. Rahmatullayev, M. Sodiqova,

I. Qo'chqortoyev, A. Rafiyev, B. Yo'ldoshev, A. Mamatov kabi olimlar ishlarida keng o'rganilgan. Olimlar o'rgangan ishlarida frazeologizm masalalari yetarli darajada tahlil qilingan. So'zlashuv nutqida faol foydalaniladigan hamda turli badiiy matnlarda qo'llanilgan frazeologik birliklarga doir misollar orqali o'rganilganligi diqqatga sazovordir. Lekin shu bilan birga badiiy matnlarda yozuvchi uslubiga oid frazeologik birliklarni o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlar juda kamchilikni tashkil etadi.

"Frazeologizmlar badiiy adabiyotda obrazli va ta'sirchan vosita sifatida qo'llaniladi".² Til birligi hisoblangan frazeologizmlarning badiiy matnda tadqiq va tahlil etilishi muhim hisoblanadi. Frazeologizmlar badiiyatlikni ochib beruvchi unsur hisoblanadi. Badiiy nutqqa o'zgacha joziba, ko'tarinki ruh, yengillik baxsh etadi.

Frazeologizmlar biror narsa —hodisani atash, nomlash vazifasini bajarmaydi, balki shu predmet yoki hodisani aniqlashtirib, ularni emotsional va obrazli tarzda baholaydi.

Adabiy tilning sofliigi va ta'sirchanligini ta'minlovchi vositalardan biri frazeologizmlar hisoblanadi. Frazeologik birliklarning eng ko'p badiiy matnda, qisman publitsistika, ilmiy-ommabop matnlarda qo'llanadi. Yozuvchi badiiy matnda frazeologik birliklardan quyidagi maqsadlarda foydalanadi:

1. biror voqea va hodisani obrazli, ta'sirli ifodalash uchun;

Masalan: tili uzun, ilonni yog'ini yalagan, dunyoni suv bossa, uning to'pig'a ham chiqmaydi.

2. Turli holatlarni baholash uchun; frazeologizmlar salbiy yoki ijobiy bahoga ega.

Masalan: Uning ko'zlari olayib o'rnidan turolmay qoldi.

3. Badiiy matnda emotsionallikni ifodalash uchun;

Masalan: Xudoga shukr, ko'ngli joyiga tushdi.

4. Nutqda ekspressivlikni ifodalash uchun;

"Ekspressiya" so'zi aslida lotincha so'z bo'lib, "kuchaytirilgan; ifodali,

tasviriy"—degan ma'noni anglatadi. Nutqning ta'sirchanlik xususiyatini ifodalaydi.

5. Badiiy matnda satira va yumor hosil qilish uchun;

"Yumor va satira vositalari orasida frazeologizmlar alohida o'rin tutadi. Bu esa ularning ichki tabiati bilan bog'liq, chunki ko'pgina frazeologik birliklarning semantik tarkibida hazil, mazax, kesatiq, piching, singari ma'no nozikliklari bo'ladi. Frazeologizmlar badiiy asardagi qahramon nutqini, uning so'zlash ohangidagi yumoristik yoki satirik ishorani ta'kidlash vositasi bo'lib xizmat qiladi".³ Masalan: Ariq qazib bo'lmasa, yer chopib bo'lmasa... o'zimizniyam patagimizga qurt tushib turibdi (O' .Hoshimov "Ikki eshik orasi" 189-bet).

Frazeologizmlar badiiy matnga estetika, zavq beradi. Kitobxon asarni o'qish jarayonida frazeologizmlardan o'ziga boshqacha emotsiya oladi. Yozuvchi asarlarida qancha ko'p frazeologizmlarni ishlatsa, uning asarining qimmatini shunchalik oshadi. Yozuvchi frazeologizmlardan asar qahramonining xarakterini, uning holatini ichishda foydalanadi.

Frazeologik birliklarni badiiy matnda qo'llash juda murakkabdir. Bu birliklarning mazmun tarkibida ham frazeologik, ham uslubiy ma'nolar mavjud. Badiiy matnda, umuman, yozma va og'zaki matnlarda frazeologizmlar qo'llanilganda, bu birlik bir qator vazifalarni bajaradi. Bu vazifalarning biri uzual, ya'ni lisoniy xarakterga ega bo'lsa, qolganlari okkazonal, ya'ni nutqiy (uslubiy) funksiyadir. Frazeologizmlarning ichki ma'nosi, ichki tabiati har qanday badiiy matnda ro'yobga chiqadi.

Har bir yozuvchining frazeologizmlardan foydalanish uslubi va yo'nalishlari bo'ladi. Ulug' yozuvchi Abdulla Qahhor singari O'tkir Hoshimovning ham frazeologizmlardan foydalanishdagi o'ziga xos uslubi va yo'li bor.

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari", "Ikki eshik orasi", "Tushda kechgan umrlar", "Bahor qaytmaydi" va shu kabi asarlarida qo'llangan frazeologik birliklarni to'plab o'rganamiz.

1. Pinakka ketmoq

Ma'nosi: a) uxlab qolmoq; b) xayolga cho'mmoq;

Masalan: Alimardon yaproqlarning pirpirab uchishini tomosha qila-qila pinakka ketdi ("Bahor qaytmaydi" 468-bet).

2. Burnini suqmoq

Sinonimi: a) bosh suqmoq; b) burnini tiqmoq; s) tumshug'ini tiqmoq (salbiy ma'no); d) chovlisini solmoq;

Masalan: Aytyabmanku, burnini suqmagan joyi yo'q edi bu bolaning ("Tushda kechgan umrlar" 43-bet).

3. Og'zi qulog'iga yetmoq

Ma'nosi: xursand bo'lmoq

Masalan: Kechqurun og'zim qulog'imga yetgudek bo'lib bir do'ppi yong'oq ko'tarib keldim ("Dunyoning ishlari" 21-bet)

4. Olamdan o'tmoq

Varianti: olamdan ketdi.

Ma'nosi: o'lmoq.

Masalan: Meni shuncha o'limdan asrab qolgan odam shundoq ko'z o'ngimda olamdan o'tdi("Ikki eshik orasi" 192-bet).

Frazeologizmlarning yuzaga kelishi faqat ma'no hodisasidir.Frazeologizm va so'z bo'lmasa,nutqiy-sintaktik butunlik ham bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Abduazizov.A."Til nazariyasiga kirish" Toshkent.2010.88-bet.

2.Yo'ldoshev.B."Hozirgi frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari".Toshkent 1993. 25-bet.